

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ TÉZISEI

Gaál Balázs

Ἀπέχεσθαι τῶν ἐμψύχων:
a vegetarianizmus eszményének formái és változásai a
klasszikus ókorban

NYELVTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA

Dr. Bárdosi Vilmos CSc, egyetemi tanár, a Doktori Iskola vezetője

ÓKORTUDOMÁNYI DOKTORI PROGRAM

Dr. Déri Balázs PhD, egyetemi tanár, a Doktori Program vezetője

A bizottság tagjai és tudományos fokozatuk:

Elnök: Dr. Déri Balázs PhD, egyetemi tanár
Bírálok: Dr. Lautner Péter PhD, egyetemi docens
Dr. Ruzsa Ferenc CSc, egyetemi docens
Tagok: Dr. Dezső Csaba PhD, egyetemi adjunktus, titkár
Dr. Horváth Judit PhD, ny. egyetemi docens
Dr. Négyesi Mária, Dr. Bene László (pótagok)

Témavezető: Dr. Bolonyai Gábor PhD, habilitált egyetemi docens

Budapest, 2015

Doktori értekezésem a vegetarianizmus ókori eszményének néhány egyéni szempont alapján kiválasztott megközelítését tartalmazza. A hústól és az állatok megölésétől való tartózkodás (ἀπέχεσθαι τῶν ἐμψύχων) szűkebb orphikus-pythagoreus gyakorlata helyett a vegetarianizmus jelenségének szélesebb körű tárgyalására fektettem a hangsúlyt, abból az alapfeltevésből indulva ki, hogy a vegetarianizmus elvi megfontolásai mélyebben gyökereztek az ókori kulturális tudatban, mint azt a hústól való tartózkodás kultikus vagy vallásos formái sejteni engedik.

Ennek a kutatási alapelvnek a szem előtt tartásával az értekezés fejezeteit három fő témakörbe osztottam. Az 1–3. fejezetek szorosan a klasszikus ókori források tárgyalásánál maradnak (I. Klasszikus ókor), a 4. fejezet kitekint a kelet–nyugati kulturális érintkezésekre (II. Kelet és Nyugat kereszteződésében), az 5. fejezet pedig a magyar klasszika-filológia összefüggésébe helyezi az állatok megkímélésének kérdését (III. Magyar klasszika-filológia). Munkám során végig fontosnak tartottam, hogy az ókori források összegző elemzésével jussak el következtetéseimhez.

1. A vegetáriánus aranykor és az ókori kultúrtörténet

Az első fejezetben az ókori felfogás kezdeti táplálkozásról kialakított képét vettem szemügyre a görög-latin források alapján. A tárgyalás során a források természete szerint elkülönítettem az aranykormítosz irodalmi feldolgozásaira jellemző „primitivista” és a racionalista kultúrtörténetre jellemző „progresszivista” megközelítést. Különös hangsúlyt fektettem arra a pontra, ahol ez a két szemlélet kereszteződött, és egy kevert fejlődélméletet hozott létre.

A kutatás figyelmét eddig túlnyomórészt elkerülte, hogy az aranykormítosz irodalmi feldolgozásaiban Hésiodostól Ovidiusig felismerhető egy közös vonás, nevezetesen hogy az aranykor „önműködő” (αὐτόματος) táplálékát a nemes gabona vagy más kulturális termékek, mint a bor, a tej, a méz vagy az olaj képezi. Ez a „kulturális” meghatározottság az aranykor táplálékát a „főtt” kategóriájába sorolja, szemben a racionalista kultúrtörténet jellemzően „nyers” kezdeti táplálékával. Az aranykormítosz különböző feldolgozásaiból visszaigazolható ez a feltevés. Tudunk olyan mítoszváltozatról, amelyben a gabona helyett árpadarát és búzalisztet, azaz a kultúra félkész termékeit termi a föld. Az attikai ókomédia egyes darabjaiban pedig már valóságos főtt készítmény teremt az eszményi aranykori állapotban. Maga az önműködően termés fogalma is eredeti jelentésében arra utal, hogy a földművelés terméke az ehhez szükséges munka kényszere nélkül áll elő az embernek. Az

aranykormítosz kulturális táplálékának legfőbb bizonyítékát abban találjuk meg, hogy Aratóstól Varrón át Vergiliusig kialakult a földművelő aranykor irodalmi hagyománya. Ezekben a mítoszváltozatokban nem tettek mást, mint hogy megváltak attól a paradoxontól, amely a földműves munka nyúge nélkül előálló gabonatermés elképzelését kísérte.

Második lépésben az aranykormítosz filozófiai hagyományban megtalálható racionalizálási kísérleteit tárgyaltam. Ezekben a „progresszivistá” kultúrtörténet hatása, amely a preszókratikus filozófiáig nyúlik vissza, egyértelműen kimutatható. A gabonatermésből álló aranykori táplálék helyére a kezdeti idők nyers növényi tápláléka lép, amely azonban továbbra is megtartja az aranykorra jellemző eszményi jellegét. Egy kevert minta jön létre, amelyben a szükség vagy kényszer (χρεία) kultúrtörténeti jellemzője kedvező színbe kerül, minthogy mértéket szab és szűkös feltételek közé szorítja a táplálkozásban való fényűzést. Platón, Theophrastos és Dikaiarchos kultúrtörténetében, ahogy római utódaiknál is, a kezdeti eszményi idők fő jellemvonása az, hogy az emberek még nem folyamodtak az állatok feláldozásához és táplálék céljából való megöléséhez. A korai táplálkozás kultúrtörténetének egymásra következő fokait végigkövettem a szövegforrások alapján a földből tejként kicsorduló iszaptól a vad fűféléken át a makkig, illetve a bogyós gyümölcsökig. A kulturális forradalom ezután következik be a nemes termés feltalálásával. Ez a fordulat még azokban a szemléletekben is, amelyek a nyers kezdeti táplálékot eszményi szintre emelték, ritkán jár kedvezőtlen megítéléssel. A táplálkozás értékmérőjének a „progresszivistá” kultúrtörténet legmagasabb fejlődési fokán éppen úgy a kultúra bizonyul, mint a „primitivistá” aranykormítosz eszményi táplálékában.

Ugyanennek az állításnak a bizonyítékaként gyűjtöttem össze egy csokorba azokat az előfordulásokat, amelyek a húsevés és a vegetarianizmus vitáján belül a kultúrtörténet eszközeihez folyamodnak. A „húsevés” (σαρκοφαγία), a „nyerhúsevés” (ὀμοφαγία), az „emberevés” (ἀνθρωποφαγία) vagy „egymás felfalása” (ἀλληλοφαγία) olyan állandó ütőkártyák, amelyeket tetszés szerint használhatnak a húsevés vagy a vegetarianizmus hívei álláspontjuk védelmezésére. Az élénk vita széles palettáját kívántam nyújtani az orphikus-pythagoreus, a cinikus, az epikureus és a sztoikus felek érvelésének ismertetésével.

2. A sztoikusok és az állatok: húsevés vagy vegetarianizmus?

A második fejezetben a vegetarianizmus ellen a leghevesebben tiltakozó ókori rendszer, a sztoikus filozófia állatokkal kapcsolatos nézeteinek vizsgálatát tűztem ki, amelyet a kutatás eddig elhanyagolt. Céлом az volt, hogy a rendszer cserépszerűen illeszkedő elemei-

nek szétbontásával a sztoikus filozófusok végtelen következetességre irányuló törekvése mögött felfedjem a belső ellentmondásokat. Előbb az ismeretelméleti, majd a lételméleti tan-
tételeket vizsgáltam meg.

Az állatok lelki képességeivel kapcsolatos elemzés arra az eredményre vezetett, hogy az állatok minden képességükben súlyosan fogyatékosnak bizonyulnak az emberhez képest. Ez érvényes a két legalapvetőbb képességre, amelyet az állatok birtokolnak, a képzetre (φαντασία) és az indíttatásra (ὄρμη) is. Azoknak a képességeknek, amelyeket a sztoikusok az embernek tartanak fenn, az állatok kezdetleges csíráit mutatják. A bizonyítékok alapján megállapítottam, hogy a lelki képességek fogyatékoságát az állatokban az „értelem” (λόγος) hiánya okozza, amelynek az emberi lélekben való jelenléte mintegy magasabb dimenzióba emel minden képességet az emberben. Az állatok „olyan, mintha” képességeivel szemben egyedül az ember rendelkezik a „megragadó képzet” (φαντασία καταληπτική), a „cselekvő indíttatások” (πρακτική ὄρμη), az emlékezés, az érzelem és a tagolt beszéd teljes értékű képességével. Következtetésem szerint a sztoikusok azért nem engedték meg az értelmet is az állatoknak csökkentett formában, ahogy a többi lelki képességet, mert az értelmet jelölték ki olyan kritériumként, amelynek hiánya alapján az állatok lelki képességeit csökkent értékűnek tekinthették.

Az „önelsajátítás” (οἰκειώσις) folyamatában is az értelem emberi lélekben való megjelenése játssza a kulcsszerepet. A kutatók tanácstalanságára, hogy természet szerint mi köti össze az egyéni és a társadalmi önelsajátítást a sztoikus felfogásban, válaszul azt találtam, hogy az értelem emberi lélekben való kifejlődése. Ez emeli magasabbra az ember célját az állatokénál, helyezi át érdeklődését a természet első kívánalmairól az erényre, az önfenntartásról és fajfenntartásról a közösségi érzésre és az igazságosságra. Komoly nehézségbe ütköznek azonban a sztoikusok akkor, amikor az értelem és az erény nyomait is felfedezik az állatokban. Azokat a stratégiákat, amelyeket ennek az ellentmondásnak a feloldására használnak, egyfelől bemutattam abban az eljárásban, hogy hajlamosak az állatokat lesüllyeszteni a növények, az embereket viszont felemelni az istenek szintjére abból a célból, hogy az előbbieket értelmi működését a természet (φύσις), az utóbbiakét viszont az isteni értelem (λόγος) hatásköre alá rendeljék, másfelől abban az elméleti magyarázatban, hogy az erények nyomait a gondviselő természet az ember erkölcsi gyarapodásának céljából oltotta bele az állatokba.

A sztoikusok elméleti kényszerűsége, hogy az állatokat megfosszák az értelemtől, erősen jelentkezik ismeretelméleti síkon. Nincs ez másként a lételmélet síkján sem. A vegeta-

rianizmus közvetlen érintettsége a sztoikusok híres antropocentrikus teleológiájában és az embereket az istenekkel összekötő „jogi közösség” (κοινωνία) problémájában kerül elő. A sztoikusok vélt vagy valós dilemmája szerint, amelyet eredeti forrásokkal szemléltettem, ha a gondviselő természet értelemmel látta volna el az állatokat, akkor nem volna elkerülhető az ember számára, hogy igazságtalanságot kövessen el, amikor megöli és elfogyasztja őket, ha viszont tartózkodik tőlük, akkor az életéről kellene lemondania, mivel eszközök és élelemforrás nélkül maradna. Képtelenség, hogy a természet ne gondoskodna teremtményeinek ellátásáról, ám nem kevésbé az, hogy igazságtalanság elkövetésére kényszerítse az embert. A természet és az erény nem ütközhet össze ilyen élesen egymással. Egyetlen megoldás kínálkozik, megvonni az értelmet az állatoktól és feláldozni őket az embereket az istenekkel összekötő igazságosság oltárán. Az állatok teleologikus helyzetét ezért a sztoikus filozófiában az a céljuk határozza meg, hogy a gondviselés az ember használatára teremtette őket. Leleményes példák sokasága jelöli ki minden egyes állat szerepét az emberi használat szempontjából az ökörtől az ágyi poloskáig. Ismét nehézségbe ütköznek azonban a sztoikusok akkor, amikor meg kell határozniuk, hogy a természet meddig a pontig szentesíti az állatok használatán alapuló mesterségeket, azaz az állatok használatával való *élés* mikor fordul át *visszaélésbe*. Úgy tűnik, hogy ez a határvonal az embert minden jóval elhalmozó dajkának a képében vált kritikussá, aki epikureus módra szószok-mártások és ínycenc fogások ezreivel kényezteti el teremtményeit, amikor az állatok fajainak sokaságát bocsátja a rendelkezésükre. A természet ezen a ponton ismét összeütközésbe kerül az erénnyel, amire a választ a táplálkozásban való mértékletességben találták meg olyan jeles sztoikus filozófusok, mint Seneca vagy Musonius Rufus.

3. Plutarchos vegetarianizmusa: közös hagyomány és egyéni érzékenység

A harmadik fejezetben a Plutarchos által a vegetarianizmus védelmében használt megfontolásokat tárgyaltam azzal a céllal, hogy elválasszam a közös hagyományból örökölt érveket azoktól a megfontolásoktól, amelyeket magának Plutarchosnak tulajdoníthatunk. A tárgyalásban a *De esu carniū* két szónoki előadásából indultam ki. Szembeszálltam azzal az általános nézettel, hogy Plutarchos ifjúkorának műveiről volna szó, amelyeket a pythagoreizmus befolyása alatt írt. A vegetarianizmus melletti érvek szoros párhuzamára bukkantam Seneca levelében és Ovidius Pythagoras-beszédében. A közös érvcsoport érveit, amelyek a józan mértékletesség filozófiai és a lélekvándorlás vallásos indítékához egyaránt folyamodnak, Plutarchos hatásos retorikai formába önti szónoki előadásaiban. Ezeket az érveket

azonban Plutarchos egyéb műfajú írásaiban is használja, legyen szó dialógusokról vagy erkölcsfilozófiai értekezésekről. A vegetarianizmus védelme tehát nem korlátozódik a retorikai hangvételű művekre. Az elemzés során rávilágítottam, hogy a lélekvándorlás orphikus-pythagoreus tantételével szemben Plutarchos sem elfogadó, sem elutasító álláspontot nem képvisel, hanem mestere, Platón mintáját követve bizonyíthatatlan mítoszként kezeli, amely azonban alkalmas arra, hogy a józan észérveket a misztikus valóság erejével alátámassza.

A kutatóknak az a szárnya, amely tiltakozik Plutarchos vegetáriánus meggyőződésének pythagoreus befolyása ellen, azt a véleményt osztja, hogy a filozófus az állatok értelmességének (λόγος) és az ember és az állatok közötti igazságosságnak (δικαιοσύνη) az elfogadása alapján védelmezte a vegetarianizmust. A témába vágó szöveghelyek vizsgálatával azonban rámutattam, hogy Plutarchos álláspontja ezekben a kérdésekben ingadozó. Műveinek célja szerint hol magasabbra emeli az állati értelmet az emberi értelemnél, hol alacsonyabb rangúnak tekinti, hol pedig nyíltan elvitatja az értelmet az állatoktól. Ami az ember és az állatok közötti igazságosságot illeti, kétségkívül megragadható Plutarchosnak az az őszinte vágya, hogy igazságosságot biztosítson az állatoknak, azonban újra meg újra kénytelen belátni ennek a törekvésnek a kudarcát, előbb csak a vadállatok, később bizonyos szelíd állatok esetében is. Ezért túllép az igazságosságon és új kritériumot állapít meg az állatokkal szembeni bánásmódban, a szelidséget és gyengédséget.

Az eddigi kutatás vagy a pythagoreus befolyást, vagy az állatlélektani szempontokat hangsúlyozta, ezért elmulasztotta felismerni, hogy Plutarchos állatokhoz való hozzáállásának és vegetáriánus meggyőződésének a kulcsát általános lélektani és erkölcsfilozófiai tanításai-ban kell keresnünk. Plutarchos lélekfelfogásában a „nem eszes” (ἄλογον) lélekrész érzelmei (πάθος) az értelemhez való viszonyukban szoros fogalmi és működésbeli hasonlóságokat mutatnak a szelíd háziállatokkal, amelyek a közös cél, a házgazdaság fenntartása érdekében hajlandóságot tanúsítanak az emberrel való kölcsönös együttműködésre. Míg a sztoikus radikalizmus *minden* érzelm gyökerestül való kitépését (ἀπάθεια) hirdeti, addig Plutarchos az érzelmek mérséklésének elvét (μετριοπάθεια) vallja. A szelíd érzelmek az értelemmel való együttműködésük folytán lehetővé teszik a jellembeli erény kifejlesztését. Minden érzelm kiirtása ezért értelmetlen volna, ahogy indokolatlan az ártalmas vadállatokkal együtt a szelíd háziállatokat is elpusztítani.

Az érzelmektől való mentesség sztoikus eszménye nem hagy lehetőséget a részvét gyakorlására sem az állatokkal szemben. Plutarchos vegetáriánus meggyőződésében az egyik legszemélyesebb vonásnak azt a gyengéd és részvétteljes hozzáállást jelöltem meg, amelyet

az állatokkal szemben tanúsít. Ennek köszönhető, hogy az állatok kegyetlen kínzása ellen is tiltakozik. A szerves kapcsolat azonban itt is kimutatható a lélekről szóló elméleti tanítással. A filozófus egyéni érzékenységét a lelkes élőlényekkel szemben az „érzelemmel” (πάθος) és „jellemmel” (ἦθος) megáldott állati természet iránti csodálata magyarázza. A lélek önmagában rejlő értékét érzékelő, hangkiadó, mozgó képessége adja, amellyel egyetlen élettelen tárgy sem vetekedhet. Annak az állításnak a döntő cáfolataként, hogy a *De esu carniūm* szónoiki előadásai Plutarchos ifjúkori művei volnának, hoztam fel azt az érvet, hogy ugyanezeknek a nézeteknek a filozófus hangot ad az egyiptomi állatkultuszról szóló érettkori művében.

4. Śibi király és a galamb: egy üldözött madár nyomában

A negyedik fejezetben egy önálló esettanulmányt kívántam folytatni. Mind a klasszikus ókori, mind az indológiai kutatás előtt teljesen rejtve maradt az elmúlt évszázadokban az az egyezés, amely egy ókori anekdota, illetve Śibi király és a galamb indiai legendája között fennáll. Xenokratés életrajzi hagyományában őrződött meg az az anekdota, amelyben a filozófus egy alkalommal az ölébe fogadott egy oltalomkereső verebet, amelyet egy sólyom üldözött, és nem volt hajlandó kiszolgáltatni üldözőjének. Az indiai legendában Śibi király szintén az ölébe fogadja a sólyom által üldözött galambot, és nem hajlandó kiszolgáltatni a madarat még a saját hújának lefejtése árán sem. A tanulmányban amellet érveltem, hogy az indiai legenda kiindulását képező alaphelyzet, amely az oltalomkereső madár ölbe fogadását és ki nem szolgáltatását tartalmazza, a görög–indiai kulturális érintkezések során vándorolt át nyugatról keletre.

Az érvek között kiemelt fontosságot tulajdonítottam annak a ténynek, hogy az oltalomkeresés társadalmi-kulturális jelensége sokkal jobban adatható a klasszikus ókor, mint az ókori indiai társadalom esetében. A Xenokratés-anekdota ellenpárját megtaláljuk egy párhuzamos anekdotában, ahol az Areiospagos romlott bírója kíméletlenül megöli az oltalomkereső verebet, cselekedetével a bírói testületből való kitagadását vonva magára. Az emberi ölben oltalmat kereső madár irodalmi képe előkerül a száműzetéséből segélylevelet küldő Ovidiusnál, illetve az isteni szentélyben oltalmat kereső verebek megölésének szentségtelensége központi elemét képezi az egyik Hérodotos által elmesélt történetnek. Az oltalomkereső veréb ölbe fogadásáról szóló anekdota más történetekhez hasonlóan az *a minore ad maius* („a kisebbről a nagyobbra”) elve alapján azzal az erkölcsi tanulsággal szolgál, hogy aki még a legkisebb állatokkal szemben is gyengéden bánik, az biztosan meg fogja valósítani az ember szeretetét és az emberekkel szembeni igazságosság erényét.

Az indiai legenda oldaláról az átvétel mellett szóló bizonyítékot állapítottam meg abban, hogy az ókori anekdota eredetileg valószerűbb elbeszélése jellemzően indiai vallásos jegyeket öltött magára a hindu és a buddhista változatokban. A királyt a sólyom és a galamb, mindkettő egy-egy isten álcázott formában, próbatételnek veti alá az igazságosság dolgában. A legárulkodóbb bővülést az ókori anekdotához képest a király önfeláldozó cselekedete mutatja, aki hajlandó a testéről levágni a saját húsát, hogy kiválsa vele az oltalomkereső galambot. A húskivágás mozzanatának számos párhuzamos indiai történetét ismertettem, amelyek valószínűvé teszik, hogy a testi önfeláldozás jellemzően indiai cselekményébe másodlagosan épült bele a sólyom által üldözött oltalomkereső madár ölbe fogadásának története.

5. „Aki az állattal kegyetlen, nem lehet emberséges ember”: Ponori Thewrewk Emil az állatvédelemről a régi görögöknél

Az ötödik, záró fejezetben Ponori Thewrewk Emilnek, a magyar klasszika-filológia úttörőjének egy rövid propagandaírásából kiindulva, amelyet a korabeli állatvédelem ügyének előmozdítására írt, kisebb művelődéstörténeti körutazást tettem. Céлом szerint a jelentőségében talán apró, ám annál több érdekes irányba elvezető írásnak egyrészt ókori forrásrétegeit, másrészt európai művelődéstörténeti hátterét és a korabeli magyar állatvédő törekvésekhez való kapcsolódását tártam fel.

A 19. századi magyar állatvédő mozgalmak kialakulásának körülményeit vizsgálva találtam rá azokra a személyes kapcsolatokra, amelyek Ponori Thewrewk Emilt az állatvédelemhez fűzték. Egy évvel fiatalabb öccse, a szintén klasszika-filológus végzettségű tanár, Ponori Thewrewk Árpád, nevelő célzattal több könyvet is írt az ifjúságnak, amelyekben az állatok iránti kíméletes bánásmódot szorgalmazta. A tudós fia, Thewrewk István, író és publicista, szintén rokonszenvezett az állatvédelemmel, amit a József főhercegről írott életrajzi könyve tanúsít, amelyben külön fejezetet szentelt a főherceg állatbaráti hozzáállásának. Maga József főherceg, az Országos Állatvédő Egyesület védnöke, személyes ismeretségben volt Ponori Thewrewk Emillel, aki cigány nyelvi és kulturális tanulmányait figyelemmel kísérte. Mindezek a személyek a kor szellemének megfelelően gyakran folyamodtak ahhoz az érvhöz az állatok ügyének védelmében, amely Ponori Thewrewk Emil írásának címében is szerepel, hogy az állatokkal való kegyetlenkedés az emberekkel szembeni kegyetlenség előfeltételét teremti meg, és fordítva, az állatokkal szembeni gyengéd magatartás szelíd erkölcsöt nevel.

Ponori Thewrewk Emil ennek a nevelési elvnek néhány ókori példáját adta, miután röviden utalt az állatok megkímélésének általa ismert vallásos megfontolásaira, az állatkul-

tuszokra és a lélekvándorlásra. Az állatkultuszok és a lélekvándorlás említése alkalmat teremtett számomra, hogy a tudós korának vallástörténeti elméleteit, Robertson Smith totemizmuselméletét és Edward Burnett Tylor animizmusát bevonjam a tárgyalásba. Ezek a fejlődélméleten alapuló vallástörténeti szemléletek jól tükrözik a korszellemet, amely különbséget tett az emberiség gyermekkorának babonás hiedelmei és a későbbi tudományos ismeretek között, egyazon folyamat állomásaiként kezelve a vallást és a tudományt. Pónori Thewrewk Emil egyik kiváló tanítványa, Hornyánszky Gyula, csatlakozva a totemizmuselmélet áramlatához értékes vizsgálódást folytatott a Buphonia ökrének megölését övező aggályokairól és magyarázatáról.

A babonás hiedelmekkel szembeállítva említi Pónori Thewrewk Emil a törvényesség fellegvárának tartott Athén közegéből származó törvényeket vagy törvényes ítéleteket, amelyek tiltották vagy szigorúan büntették az állatok bántalmazását. Feladatomnak tekintettem, hogy az említett példák ókori szövegforrásait felkutassam és azokat eredeti összefüggésükben elemezzem. Triptolemos eleusisi törvénye, amely az állatok bántalmazásának kerülését írta elő, párhuzamba állítható az athéni Buzygés átkával, amellyel az igavonó ökör megölését sújtotta. Mindkettőben felfedezhetjük a szelíd háziállatok megölésével kapcsolatos aggályt, amely szorosan kapcsolódik a kultúra és a földművelés védelméhez. Az Areiospagos állatkínzást büntető ítéletei annak az elvnek az igazságát voltak hivatottak szemléltetni, hogy „aki az állattal kegyetlen, nem lehet emberséges ember”. Az ókori hagyományban gyökerező megfontolást, amely az *a minore ad maius* („a kisebbről a nagyobbra”) elvén alapszik, felkarolta az állatvédelmi ügy iránt fogékony európai értelmiség a felvilágosodás hajnalán. A Pónori Thewrewk Emil által idézett példákat angol oldalon Alexander Pope, francia oldalon pedig Montesquieu személyéig tudtam visszavezetni. Korábbi előzményként John Locke és Michel de Montaigne művei említhetők. Ami a korabeli állatvédőknek ahhoz az érvehhez való folyamodását illeti, hogy az állatokkal szembeni bánásmód kihat az emberekkel ápolt viszonyra, ebben természetes védekezést láthatunk azzal a máig is gyakran hangoztatott kifogással szemben, hogy előbb embertársaink, mintsem az állatok jólétével kellene foglalkoznunk.

Értekezésem fejezetei, amelyek túlnyomórészt önálló tanulmányok céljából íródtak, témájuk és következtetésük szerint sokfelé ágaznak. Összefoglaló eredményként azonban elmondhatók a következők.

Az ókori vegetarianizmus eszménye, ha nem is mindennapi gyakorlata, nem korlátozódott a szűkebb orphikus-pythagoreus közösségekre, amelyek a hústól való tartózkodás

gyakorlatával a fennálló társadalmi-kulturális rend elleni tiltakozásukat fejezték volna ki. A vegetáriánus szemlélet és az állatok megkímélésének törekvése lépten-nyomon kifejezésre jut az általános ókori kulturális tudat különböző rétegeiben. A vegetarianizmus eszménye megfogalmazódik az aranykor mítoszában és a racionalista ókori kultúrtörténetben. Szorosan kapcsolódik a kultúra és a civilizáció képzetéhez a „nemes” és a „szelíd” fogalmi azonossága alapján. A földművelés kulturális termékei, különösen a nemes gabona, a törvényesség kereteit teremti meg, ami a „civilizált” és a „barbár” megkülönböztetéséhez vezet. Az emberrel a nemes gabonatermés előállításában együttműködő háziállatok megölése ezért különösen érzékeny pontot jelent. Társadalmi szinten az állatokkal való kíméletes bánásmód az emberek közötti társadalmi erények, az emberszeretet és az igazságosság biztos alapjait teremti meg. Végül a jellembeli erény kifejlődésének folyamatában is az emberi lélek érzelmei és értelme közötti viszony az ember és a fejüket önként igába hajtó szelíd háziállatok kölcsönös együttműködésének mintáját követi.

Kapcsolódó publikációk

- GAÁL Balázs: „»Aki az állattal kegyetlen, nem lehet emberséges ember«: Ponorri Thewrewk Emil és az állatvédelem a régi görögöknél”, *Antik Tanulmányok* 56 (2012), 17–63.
- GAÁL Balázs: „»Állatvédő« törvények az ókori görögöknél”, *Társadalomkutatás* 30 (2012), 186–194.
- GAÁL Balázs: „A dietetikától az etikáig: ókori görög étkezési tabuk és magyarázataik”, in: *Convivium: Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán 2012. november 6–7-én tartott vallástudományi konferencia előadásai*, ed. Déri Balázs, Budapest, 2013, 49–56.
- GAÁL Balázs: „Vegetarianizmus és nem-ártás az ókori Indiában: keleti és nyugati perspektívák”, in: *Convivium: Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán 2012. november 6–7-én tartott vallástudományi konferencia előadásai*, ed. Déri Balázs, Budapest, 2013, 197–316.
- GAÁL Balázs: „A sztoikusok és az állatok: húsevés vagy vegetarianizmus?”, *Antik Tanulmányok* 58 (2014), 201–233.
- GAÁL Balázs: „Sibi király és a galamb: egy üldözött madár nyomában”, *Ókor* 13 (2014), 12–20.
- GAÁL Balázs: „Plutarchos vegetarianizmusa: közös hagyomány és egyéni érzékenység”, in: *Studia Classica*, ed. Ferenczi Attila, Budapest, 2015.